

Гнибіденко І.Ф.,
професор кафедри управління персоналом
та економіки праці ІПК ДСЗУ,
доктор економічних наук, професор
А. Д. Руснак,
канд. екон. наук,
завідувач відділу проблем зайнятості
та соціального захисту сільського населення Науково-дослідного інституту
праці і зайнятості населення
Міністерства соціальної політики України та НАН України

ТРАНСФОРМАЦІЯ РИНКУ ПРАЦІ НА СЕЛІ: ПЕРСПЕКТИВИ ОПТИМІЗАЦІЇ НЕФОРМАЛЬНОЇ ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ

У статті вперше обґрунтовуються методичні засади щодо впровадження в практику основних напрямів детінізації суб'єктів господарювання на селі та визначаються оптимальні шляхи неформальної зайнятості сільського населення.

В статье впервые обосновываются методические принципы внедрения в практику основных направлений детенизации субъектов хозяйствования на селе и определяются оптимальные пути неформальной занятости сельского населения.

The paper first grounded the methodological principles on the implementation in practice of the basic directions of shadowing businesses in rural areas is defined best ways of informal employment in rural areas.

Ключові слова. Сільський ринок праці, неформальна зайнятість, сільське населення, особисте сільське господарство, товарне виробництво, тінізація доходів.

Ключевые слова. Сельский рынок труда, неформальная занятость, сельское население, личное сельское хозяйство, товарное производство, тенизация доходов.

Keywords. Rural labor market, informal employment, rural population, private agriculture, commodity production, shadowing income.

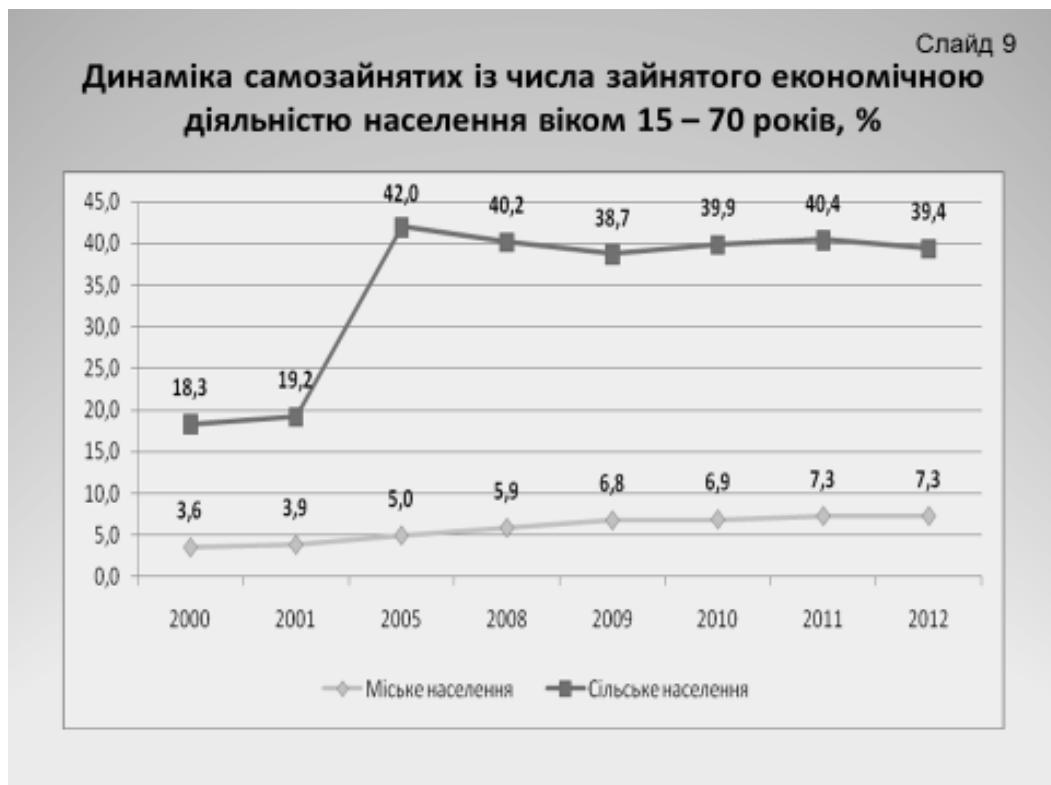
Постановка проблеми. Наукові дослідження з питань функціонування та перспектив розвитку ринку праці в сільській місцевості України вказують на їх виключну важливість в становленні ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки, який повинен задовольнити потреби внутрішнього ринку в продовольстві, забезпечити багатокладність та пріоритетність підтримки господарств, власники яких проживають у сільській місцевості, поєднати право на землю із працею на ній, а також мати власні економічні інтереси поєднані з соціальною відповідальністю перед суспільством. Виконання цих завдань сільськогосподарськими підприємствами різних форм власності виглядає наступним чином (Рис. 1).

За час переходу до економіки ринкового типу середньооблікова кількість найманих працівників у підприємствах сільського господарства та пов'язаних з ним послуг скоротилася з 4881 тис. осіб в 1990 році до 625,3 тис. осіб у 2012 році, або майже у 7,8 раза.

Фактично в країні ліквідовано льонарство, хмелярство, тютюнництво, зменшено виробництво цукрових буряків та інших трудомістких галузей в яких використовувалося тисячі робочих місць. Удвічі зменшено виробництво продукції тваринництва.

Більшість селян були звільнені з реформованих підприємств, а в 2008 році, з метою подолання наслідків фінансово-економічної кризи, їх було віднесено до категорій самозайнятих, витіснено в особисті селянські господарства та позбавлено належного захисту від безробіття (Рис. 2)

Матеріали вибірових обстежень домогосподарств з питань економічної зайнятості населення дають можливість визначити їх чисельність в особистих селянських господарствах. За підрахунками, вона становить від 2.2 до 2.7 млн. осіб. Зайняті в особистих селянських господарствах (ОСГ) нині становлять майже 77 % загальної кількості зайнятих в аграрній сфері і майже 40 % від загальної кількості зайнятого сільського населення (Таблиця 1).

Як зазначає член-кореспондент НААН України, головний науковий співробітник ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України» І.В. Прокопа «Підвищення соціальної значимості праці в особистих селянських господарствах тісно пов'язане з подоланням

синдрому «підсобності» цих господарств і становленням частини з них як повноцінних економічних суб'єктів. Йдеться про виокремлення прошарку товарних селянських господарств, які набиратимуть рис сімейних ферм, схожих з тими, що існують у розвинених країнах світу.

Цей процес уже відбувається і сьогодні близько 20 % сільських домогосподарств відповідають світовим критеріям віднесення їх до фермерських господарств. Тому, на порядку денному стоїть питання про формування організаційно-економічних механізмів, спрямованих на повнішу інтеграцію товарних селянських господарств в ринкову систему функціонування аграрного сектора економіки» [1].

Протягом 2012 року на обліку в державній службі зайнятості України перебувало 188,5 тис. безробітних з числа сільських мешканців, або 40,3 % від всіх зареєстрованих безробітних [2]. Динаміка рівня безробіття в сільській місцевості показана на рис. 3.

Особливо поширена серед сільського населення неформальна зайнятість. Частка зайнятих осіб у цьому секторі у 2011 році становила 48,3 % від загальної кількості зайнятого сільського населення, тоді як відповідний показник для міського населення становив 11,5 %.

Слайд 11

Загальна характеристика домогосподарств України

	Всі домогосподарства		у тому числі, які проживають:			
			у міських поселеннях		у сільській місцевості	
	2011р.	2012р.	2011р.	2012р.	2011р.	2012р.
Кількість домогосподарств (тисяч)	17022,7	16984,1	11774,6	11768,0	5248,1	5216,1
у тому числі частка домогосподарств(%), де:						
є працюючі особи	64,7	64,3	70,3	68,9	52,0	54,1
немає працюючих осіб	35,3	35,7	29,7	31,1	48,0	45,9
Кількість домогосподарств, у складі яких є працюючі (тисяч)	11005,4	10924,2	8274,0	8102,4	2731,4	2821,8
у тому числі частка домогосподарств(%), у складі яких працюючих осіб:						
одна	50,1	47,3	48,9	46,1	53,9	50,6
дві	40,2	43,2	41,8	44,2	35,1	40,3
три і більше	9,7	9,5	9,3	9,7	11,0	9,1
Середня кількість працюючих в розрахунку на одне домогосподарство (осіб)	1,0	1,1	1,1	1,1	0,8	0,9
Коефіцієнт економічного навантаження на працюючого члена домогосподарства (разів)	2,48	2,44	2,22	2,22	3,28	3,11

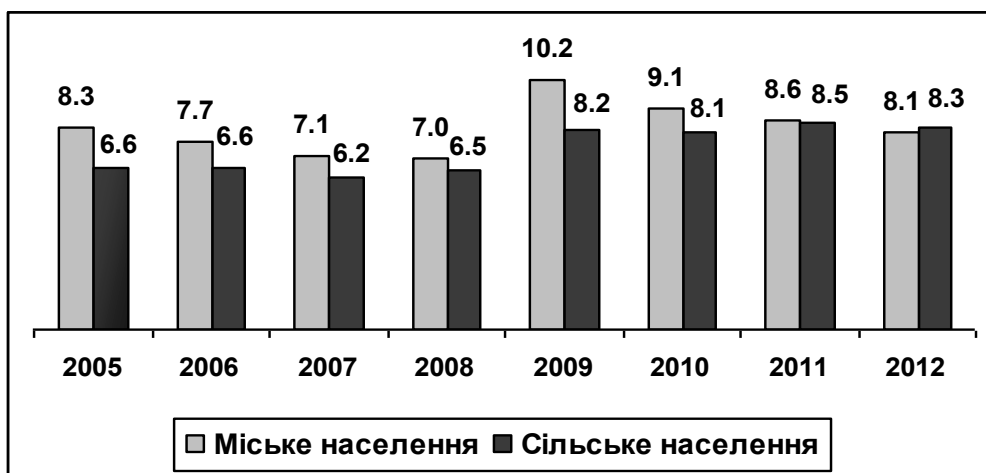

Рис. 3. Рівень безробіття міського та сільського населення України (%) за методологією МОП.

За великим рахунком проблема неформальної зайнятості була й залишається у центрі уваги науковців, державних та громадських діячів. Нею постійно переймаються такі міжнародні організації, як ООН, МОП та інші. Цим питанням присвячені дослідження багатьох відомих зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них: Андрійчук В.Г., Дієсперов В.С., Демчак І.Н., Забуранна Л.В., Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Могильний О.М., Молдаван Л.В., Орлатий М.К., Прокопа І.В. та інші. Більшість з них схиляється до думки, що неформальна зайнятість — це дозволена законодавством трудова діяльність, що не обраховується статистикою, а отримані при цьому доходи не декларуються та не оподатковуються. Враховуючи значне поширення такої діяльності, прийнято виділяти окрему сферу економіки, яка дістала назву «неформальний сектор економіки». На думку фахівців, основними причинами неформальної зайнятості є низький рівень заробітної плати в офіційному секторі економіки, значне податкове навантаження на фонд заробітної плати, високий рівень бідності тощо. Через великі масштаби розповсюдження такий вид діяльності негативно впливає на стан ринку праці, зокрема на формування трудової моралі, втрату кваліфікації працівників тощо.

Результати дослідження. За даними статистики, у 2012 році в Україні кількість зайнятих у неформальному секторі економіки складала майже 4,7 млн. осіб, або 22,9 % загальної чисельності зайнятого населення віком 15-70 років. Найбільшого поширення така діяльність набула у сільській місцевості (більше 3 млн. осіб). Іншими словами, нині майже кожна друга зайнята сільська особа працює у неформальному секторі сільської економіки. Основною причиною такого негативного явища є суттєві прорахунки при проведенні аграрної реформи. Новостворені недержавні сільськогосподарські підприємства отримали занадто велику економічну свободу і практично не несуть відповідальності за соціальні проблеми села. Аналіз роботи показує, що для отримання гарантованих прибутків вони суттєво скоротили (а то й зовсім ліквідували) трудомісткі галузі, що і спричинило масове скорочення робочих місць і штатного персоналу. Якщо у 2000 році середньооблікова чисельність найманих працівників тут становила 2 млн. 551 тис. осіб, то у 2012 році — лише 700,9 тис. осіб, тобто за 12 років чисельність працюючих зменшилось у 3,6 раза, або на 1,85 млн. осіб.

Зазначимо, що саме у період аграрних перетворень відбулася легалізація прихованого безробіття. Негативна ситуація на сільському ринку праці ускладнилась ще й тим, що на село повернулася значна частина мешканців села, які працювали у містах та були звільнені внаслідок економічної кризи. Ці та інші причини призвели до значного загострення проблеми зайнятості сільського населення. Не маючи змоги працевлаштуватися у новостворених аграрних підприємствах, значна частина сільського населення сталасамозайнятою в особистих селянських господарствах (ОСГ).

Слід зазначити, що чинне законодавство України багато в чому сприяло розвитку ОСГ. Зокрема, Указом Президента України від 3 грудня 1999 року «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки» було надано право розширювати особисті підсобні господарства (ОПГ) за рахунок приєднання земельних часток (паїв), виділених селянам у натурі. Одночасно, відповідно до нового Земельного кодексу України [3] з жовтня 2001 року була збільшена норма площі земельної ділянки, що безоплатно виділяється у власність громадянам для ведення ОСГ — з 0,6 до 2,0 га. Ці та інші загальнодержавні заходи дозволили значно збільшити земельні володіння та обсяги економічної діяльності господарств населення. Як показують дослідження, нині в багатьох сільських домогосподарствах площі земельних угідь сягають 40-60 га. Це свідчить про те, що на селі відбулася трансформація великої частини ОСГ у значно більші за обсягом діяльності форми одноосібного господарювання сімейного типу. Переважну частку вирощеної продукції (40-60 %) вони спрямовують на реалізацію. Щорічно тут виробляється майже половина сільськогосподарської продукції України. Якщо у 2012 році сільськогосподарські підприємства в основному вирощували зернові та зернобобові культури (78,0 %), цукрові буряки (91,3 %), м'ясо (у забійній вазі — 57,5 %), то у господарствах населення сконцентровано виробництво картоплі (96,7 %), овочів (85,7 %), плодів та ягід (81,6 %), молока (77,7 %), вовни (85,1 %), меду (98,0 %) тощо.

Але на шляху становлення та розвитку селянських господарств існує чимало проблем. На селі де-факто з'явилися нові форми господарювання, які у багатьох випадках за обсягами земельних угідь набагато перевищують фермерські господарства. За нашими розрахунками, доходи членів багатьох ОСГ значно перевищують середній рівень заробітної плати найманих працівників сільськогосподарських підприємств. Проте тінізація діяльності селянських господарств призводить до розширення неформальної зайнятості на селі. За різними оцінками, як ми вже зазначали, у секторі особистого господарювання зайнято до 2.7 млн. осіб.

За оцінками експертів рівень тінізації вітчизняного аграрного сектора оцінюється у діапазоні 15-20 %. Це визначає і нелегальну зайнятість сільського населення: у віковій групі 15-49 років рівень зайнятості селян у неформальному секторі в 3,5 рази, а в групі 50-70 років — у 5 разів перевищує відповідний показник для мешканців міст.

Йдеться і про незареєстровані виробничі одиниці домогосподарств, і про фізичних та юридичних осіб, що працюють без укладання трудових договорів, і про неліцензовану діяльність у сфері заготівлі й продажу ягід, грибів, деревини, риби тощо. Тінізація сільської зайнятості підвищує навантаження на фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, з яких відповідні особи отримують кошти у зв'язку з малозабезпеченістю і безробіттям, хоча, фактично не є малозабезпеченими чи безробітними.

На жаль, чинне законодавство не зовсім чітко врегулювало ці питання і фактично сприяє розповсюдженню неформальної зайнятості у дрібнотоварних селянських господарствах. Відбулося змішування назви та сутності різних за величиною форм ведення дрібних селянських господарств. У Земельному кодексі України взагалі відсутні назви «особисте підсобне господарство) та «одноосібне сімейне господарство». Натомість запроваджено нове поняття — особисте селянське господарство. При цьому відсутнє будь-яке тлумачення та визначення цього нововведення.

Щоправда, згодом у Законі України «Про особисте селянське господарство» [4]було зроблено спробу виправити цей недолік. Проте, на наш погляд, цей законодавчий акт не тільки не додав ясності із зазначених питань, а, навпаки, вніс багато плутанини. Головний недолік полягає у тому, що при визначенні поняття ОСГ, закон фактично зберіг усі ознаки, які були притаманні особистому підсобному господарству. Так, у статті 5 зазначається, що діяльність ОСГ здійснюється з метою задоволення власних потреб, а для його ведення «використовуються земельні ділянки не більше 2 гектарів». У той же час, у цій статті є твердження, які заперечують цю норму. Зокрема зазначається, що земельні угіддя ОСГ можуть бути збільшені до невизначених розмірів за рахунок отримання в натурі (на місцевості) земельної частки (паю), успадкування земель членами домогосподарства тощо. Крім того, закон не заперечує право ОСГ отримувати землі у спадок, брати її в оренду і т. д.

Як зазначалося вище, земельні угіддя значної частини ОСГ сягають десятки гектарів, і вони уже виробляють продукцію не стільки для власного споживання скільки для продажу. Зважаючи на це, незрозумілим є положення статті 1 Закону про те, що ОСГ не є суб'єктами господарювання, не повинні реєструватися як юридичні особи, а їх діяльність не відноситься до підприємницької. Зазначимо, що згідно статистичних даних у 2012 році майже 21 % фермерських господарств України мали у своєму володінні не більше 10 га землі, проте вони законодавчо визнані суб'єктами господарювання та зареєстровані як юридичні особи.

Таким чином, внаслідок недосконалості чинного законодавства відбулося змішування понять ОПГ, ОСГ та новоутворених одноосібних господарств товарного типу. Невизначеність їх юридичного статусу дозволяє їм працювати без належної реєстрації, обліку та контролю їх діяльності. У них, як правило, відсутні банківські реквізити, а економічні розрахунки здійснюються готівкою. Це й сприяє тінізації їх діяльності та здійсненню найму робочої сили без відповідного оформлення трудових відносин. Абсолютна більшість особистих селянських господарств не вносить єдиного соціального внеску, а зайняті там працівники соціально захищені.

Проведені нами дослідження дають можливість сформулювати такі концептуальні засади щодо основних напрямів детінізації діяльності суб'єктів дрібнотоварного господарювання, регламентації зайнятості та доходів населення, зайнятого у неформальному секторі сільської економіки:

- по-перше, у законодавчому порядку слід розмежувати діяльність одноосібних (сімейних) селянських господарств та особистих селянських господарств (ОСГ). До перших слід відносити ті господарства, які ведуть свою діяльність на земельних ділянках площею більше 2 гектарів та виробляють значну частину продукції для реалізації (як товарну). Можливі і інші додаткові критерії: наявність та кількісні показники худоби, птиці, бджолосімей тощо. Іншу групу — особисті селянські господарства — не слід розглядати як суб'єкти господарювання. Адже вони, як правило, мають на меті ведення додаткової господарської діяльності (на умовах вторинної зайнятості) та отримання продукції в основному для власного споживання. Земельні ділянки для такої діяльності не повинні перевищувати 2 гектарів;
- по-друге, законодавчо врегулювати діяльність одноосібних селянських господарств, а саме: ті ОСГ, які нині мають у своєму володінні більше 2 гектарів землі, повинні

zareestruватися як фермерські господарства та належним чином оформити свою діяльність згідно Закону України «Про фермерське господарство» [5]: мати банківські рахунки, відповідно провадити облік та розрахунки своєї діяльності, належним чином оформлювати трудові відносини та здійснювати соціальне страхування своїх членів та найманих працівників. До складу земель таких новостворених фермерських господарств слід включати:

- земельні ділянки, які надані сім'ї для ведення ОСГ;
- земельні частки (паї), які члени домогосподарства вилучили в натурі (на місцевості) і господарюють всією сім'єю (одноосібно);
- землі, що отримані членами сім'ї у спадок і фактично на них господарюють;
- земельні ділянки, які подаровані членам сім'ї, і на яких вони спільно господарюють.

Такі заходи дозволять чіткіше ідентифікувати діяльність дрібнотоварних сільськогосподарських товаровиробників та вивести їх діяльність із тіні. Зокрема, необхідно законодавчо визначити, що члени ОСГ (тобто тих домогосподарств, що мають земельні ділянки 2 га і менше) не повинні розглядатися як зайняті особи. Члени ж та залучені працівники новостворених фермерських господарств (тобто тих, що володіють землями більше 2 га) повинні бути визнані зайнятими особами. Таке законодавче врегулювання юридичного статусу відкриє шлях до організаційно-економічної підтримки дрібних селянських господарств. А це у свою чергу спонукатиме зайнятих тут працівників до більш активної участі у системі соціального страхування.

За нашими розрахунками, внаслідок таких законодавчих змін в Україні додатково буде створено щонайменше 250–300 тис дрібних (сімейних) фермерських господарств. До речі, в багатьох Європейських країнах широкого розповсюдження набули саме невеликі фермерські господарства з площею земельних угідь: у Чехії — 2–10 га, Польщі — 6–7 га, Румунії — 4 га і т. д. Граничні показники, при досягненні яких домогосподарства трансформуються у фермерське господарство, становлять: у Німеччині — 1 га ріллі, Греції — 0,1 га, Данії — 5 га тощо.

На наш погляд, для стимулювання легальної трудової діяльності новостворених фермерських господарств їм необхідно створити режим найбільшого сприяння, а саме:

- господарства, які володітимуть земельною площею від 2,1 до 10,0 га — повинні бути звільненні від сплати прибуткового податку на 3-4 роки;
- господарства з площею землі 10,1 га і більше — повинні бути звільненні від оподаткування терміном на 2 роки.

Крім того, усі новостворені фермерські господарства повинні бути звільненні від будь-яких плат за їх реєстрацію як суб'єктів господарювання. Такі заходи дозволять значно підвищити економічну активність сільського населення, зменшити рівень безробіття та скоротити обсяги так званої неформальної зайнятості у сільській місцевості, а головне — це забезпечить надійний соціальний захист осіб, які нині працюють у сфері дрібнотоварного сільського господарства.

Той факт, що саме неформальний сектор здебільшого став місцем прикладання праці майже для кожної другої особи з числа зайнятих сільських жителів (порівняно з кожним десятим жителем міських поселень), засвідчує доволі несприятливу кон'юнктуру на сільському ринку праці.

За оцінками експертів рівень тінізації вітчизняного аграрного сектору оцінюється у діапазоні 15–20 %. Це визначає і нелегальну зайнятість сільського населення. У віковій групі 15–49 років рівень зайнятості селян у неформальному секторі в 3,5 раза, а в групі 50–70 років — у 5 разів перевищує відповідний показник для мешканців міст [6].

Йдеться про незареєстровані виробничі одиниці домогосподарств, про фізичних та юридичних осіб, що працюють без укладання трудових договорів, про не ліцензовану діяльність у сфері заготівлі та продажу ягід, грибів, деревини, риби тощо.

Зазначимо, що подолання неформальної економічної діяльності може бути здійснено лише на основі кардинального вирішення проблеми зайнятості сільського населення. З цією метою слід створити повноцінний ринок праці у сільській місцевості. Вирішення цього питання тісно пов'язане з проблемою комплексного розвитку українського села, створення належних умов для функціонування виробництва та високоефективних робочих місць. Для цього необхідно запровадити більш прогресивні форми високотоварного виробництва, стимулювання його економічного зростання, а головне — відновлення та розширення трудомістких галузей сільського господарства. Мова йде про розвиток у сільськогосподарських підприємствах

тваринництва, птахівництва, овочівництва, садівництва, хмелярства та інших трудомістких галузей, які забезпечать створення мережі нових робочих місць для селян.

У той же час, на селі слід створити умови для розширення різних форм самостійної зайнятості населення. Для цього слід запровадити пільги та преференції які застосовуються у багатьох країнах світу. Тобто, необхідно сформувати такі економічні умови, при яких господарствам буде не вигідно виплачувати заробітну плату «у конвертах». Це дозволить забезпечити працівникам належні пенсії та соціальний захист. Йдеться зокрема, про встановлення менших, ніж передбачено чинним законодавством України, ставок страхових внесків дрібних селянських господарств та поступове їх збільшення, компенсацію таких знижок державою тощо. Такий досвід успішно застосовується у країнах ЄС і дає позитивні результати.

Крім того, для формування повноцінного сільського ринку праці слід розпочати розвиток нових нетрадиційних для села продуктивних сил — різних видів несільськогосподарської діяльності. Зокрема, створювати малі та середні підприємства з переробки та зберігання сільськогосподарської сировини, ремонту техніки, будівництва доріг, пошиву і ремонту одягу та взуття тощо. Це дозволить всіляко залучити до роботи той надлишок робочої сили, який нині створився на селі.

З метою забезпечення сприятливих умов для запобігання тінізації економіки, стимулювання сільського населення до легальної продуктивної зайнятості та створення сприятливого інвестиційного клімату в законодавчому порядку слід запровадити комплекс інструментів та важелів, зокрема, заходів щодо підтримки цін на сільськогосподарську продукцію, дотацій та субсидій товаровиробникам, пільгового кредитування та оподаткування доходів сільськогосподарських підприємств тощо. Вважаємо, що принципи і форми державної підтримки сільського господарства, які успішно застосовуються у країнах ЄС, можуть бути враховані в Україні при розробці загальнодержавних заходів щодо регламентації діяльності населення, зайнятого у неформальному секторі сільської економіки України.

Тінізація сільської зайнятості підвищує навантаження на фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування, з яких відповідні особи отримують кошти у зв'язку з малозабезпеченістю і безробіттям.

Згідно з даними, наведеними в аналітичній записці Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України, рівень тінізації вітчизняного аграрного сектора оцінюється у діапазоні 15-20 %. Це визначає і нелегальну зайнятість сільського населення: у віковій групі 15-49 років рівень зайнятості селян у неформальному секторі в 3,5 рази, а в групі 50-70 років — у 5 разів перевищує відповідний показник для мешканців міст [7].

Наслідком витіснення селян з підприємницького сектору сільського господарства, неповного заміщення вартості реально спожитої робочої сили є посилення міграційних процесів серед сільського населення, ріст бідності та деградації людського капіталу села.

Залишаються не вирішеними проблеми розвитку сільського туризму, серед яких відсутність реального доступу до дешевих та пільгових кредитів, нестача кваліфікованих кадрів, відсутність комплексного навчання, консультування господарів — власників садіб, низька якість інформаційно-рекламних матеріалів щодо пропагування цього напрямку діяльності жителів села.

Можна стверджувати, що в найближчі роки забезпечення сталого розвитку села, активізація його людського і соціального капіталу, подолання безробіття та злиденності селян будуть найголовнішими проблемами нашої держави. Якщо цього не станеться, то вітчизняне деіндустріалізоване і напівреформоване сільське господарство буде серйозною загрозою національним інтересам.

Висновки та пропозиції. Світовий та європейський досвід доказує, що нові робочі місця у сільській місцевості створюються завдяки удосконаленню структури зайнятості, зокрема диверсифікації виробництва господарюючими суб'єктами, розвитку неаграрних видів діяльності тощо.

Тому необхідно внести істотні зміни до аграрної політики, спрямувавши заходи державного регулювання аграрного сектору на:

— відновлення багатогалузевого сільськогосподарського виробництва, відродження його трудомістких галузей, формування потужного сегмента органічного сільського господарства;

— створення сприятливих умов для розвитку сімейних фермерських господарств, інших форм малого підприємництва, запровадження спеціальних програм підтримки їхньої

конкурентоспроможності (мікrokредитування, розвитку партнерства і кооперації, диверсифікації зайнятості та доходів сімейних господарств тощо);

— формування в сільській місцевості системи агросервісу, інфраструктури виробничого і соціального призначення, підприємств переробки сільськогосподарської продукції, власної торговельної мережі сільськогосподарських підприємств.

Слід розробити і реалізувати заходи щодо нарощування обсягів товарного виробництва в особистих селянських господарствах і заохочення їх до набуття статусу суб'єктів реального сектору економіки, удосконалити нормативно-правову базу і організаційні процедури з метою надання преференцій суб'єктам господарювання, які реально працюють і створюють робочі місця у сільській місцевості в позааграрній сфері чи виконують функції надання споживчих послуг сільському населенню, запровадити режим максимального сприяння легалізації праці сільських жителів, які сьогодні займаються «тіньовим» виробництвом товарів чи наданням послуг.

Із урахуванням специфіки сільського ринку праці, впровадити комплекс додаткових заходів з його детінізації, а саме: внести зміни до системи оподаткування доходів домогосподарств, які повинні передбачати зменшення податкового навантаження на трудові доходи за рахунок збільшення оподаткування власності та доходів від їх використання (наприклад, доходів від оренди майна, страхових виплат тощо), забезпечити державну підтримку розширення можливостей легальної зайнятості мешканців сіл, зокрема, через розвиток інфраструктури та сфери послуг на селі.

Розвиток малого та середнього бізнесу в не аграрній сфері має бути визнаним головним елементом диверсифікації економіки сільських територій для зростання добробуту сільських жителів, збереження сільських населених пунктів, забезпечення зайнятості, підвищення ефективності праці та доходів населення, раціонального використання ресурсів, наповнення місцевих бюджетів, створення умов для працевлаштування осіб, вивільнених із сільськогосподарського виробництва, без зміни місця проживання та зі збереженням бази відтворення трудового потенціалу села.

Окрім технічного сервісу для агропромислового комплексу, харчової і переробної галузей, держава має сприяти розвитку найбільш перспективних, за світовим досвідом, галузей не аграрної сільської зайнятості, серед яких – діяльність у туристичній сфері (агротуризм), виробництво енергії на основі відновлювальних джерел, діяльність у сфері культури, мистецтва та національно-етнічної спадщини, упорядкування земельних угідь та покращення ландшафтів; розвиток соціальних послуг; здійснення віддаленої торгівлі та надання послуг шляхом використання мережі Інтернет.

Реалії сучасної життєдіяльності сільського населення вимагають від нього творчих нестандартних підходів до організації нових робочих місць. Це може бути ремонт машин та агрегатів, послуги односельчанам з обробітку землі, вирощування та розведення риби, виробництво по вирощуванню розсади квітів, саджанців плодкових дерев, та кущів ягід, виготовлення кліток для утримання та вирощування шиншил, нутрій, кролів, заготівля лікарських рослин, ведення тепличного господарства тощо.

Галузь побутових послуг — одна з найважливіших щодо забезпечення матеріальних умов населення. Її складовими є житлово-комунальний, побутовий сектор, сектор торгівлі та громадського харчування та інші. Робота всіх секторів сприяє збільшенню вільного часу населення, підвищенню культури побуту, зменшенню масштабів і трудомісткості домашнього господарства. Серед напрямів розвитку цієї галузі є започаткування об'єктів та робочих місць у торгівлі, громадському харчуванні, надання перукарських послуг, прання та прасування білизни, послуги з озеленення та благоустрою територій, ремонт та пошив одягу, взуття, побутової техніки, фото та інтернет послуги, транспортні послуги, організація і проведення урочистостей, виготовлення художніх виробів та знарядь сільськогосподарського призначення.

На наш погляд, необхідно спрямувати політику розвитку сільських територій на:

— забезпечення працівників (перш за все, кваліфікованих) технологічними, високопродуктивними і облаштованими робочими місцями з гідною оплатою і прийнятними умовами праці;

— надання соціальних гарантій фахівцям із спеціальностями, необхідними для розвитку відповідної території;

— організацію надійного функціонування соціальної інфраструктури села;

— формування системи державного регулювання демографічних процесів розвитку села;

— реалізацію програм розвитку депресивних територій;

- вирівнювання умов життєдіяльності міського і сільського населення;
- сприяння збільшенню зайнятості сільського населення;
- збереження та розвиток малих, віддалених і таких, що занепадають, сільських поселень;
- сприяння підвищенню рівня доходів сільського населення, удосконалення обов'язкового пенсійного страхування сільгосппрацівників;
- стимулювання закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування.

За розрахунками провідних українських вчених в перспективі сільський ринок праці може мати наступний вигляд[8].

Таблиця 2

**ПРОГНОЗУВАННЯ ЧИСЕЛЬНОСТІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ
НА 2015 ТА 2020 РР.**

Показник	2000	2010	2015		2020	
			оптим.	Песим.	Оптим.	Песим.
Кількість сільського населення — всього, тис. осіб*	16184,3	14412,2	14071,4	14019,3	13749,2	13609,5
у тому числі: працездатного віку	8126,7	8097,8	7871,5	7865,1	7466,4	7414,4
Особи працездатного віку, %	50,2	56,2	55,9	56,1	54,3	54,5

Закінчення табл. 2

Показник	2000	2010	2015		2020	
			оптим.	песим.	оптим.	песим.
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	6713,6	6967,7	7265,3	7169,2	7196,2	6973,6
Із них: зайняті	6255,5	6474,2	6753,9	6664,5	6689,6	6482,7
безробітні	458,1	493,5	511,4	504,7	506,6	490,9

*За даними Державної статистичної служби України та Інституту демографії і соціальних досліджень ім. М.В. Птухи.

За оптимістичними прогнозами, наведеними в табл. 3, до 2020 р. порівняно з 2010 р. Кількість сільського населення зменшиться на 663 тис. осіб, а працездатного віку — на 631,4 тис. осіб. При цьому передбачається збільшення зайнятого населення (215,4 тис. осіб) та числа безробітних (13,1 тис. осіб). Маємо зазначити не зовсім передбачувану поведінку сільського ринку праці упродовж 2000–2012 рр. За даними Державної служби зайнятості, кількість безробітних у сільській місцевості коливалась у межах від 287 тис. осіб (2000 рік) до 719 (2009 рік), тобто, абсолютний показник варіації становив 432 тис. осіб, або 2,5 раза. Це свідчить про економіко-інституційну невизначеність інструментарію регулювання ринку праці в сільській місцевості, його моніторингу та прогнозування.

Така невизначеність сільського ринку праці не вселяє оптимізму, але свідчить про необхідність нових наукових пошуків в цьому напрямі.

Вважаємо, що реалізація підготовлених нами пропозицій дасть змогу відчутно збільшити зайнятість сільського населення України та сприяти не лише формуванню повноцінного ринку праці, а й значному підвищенню конкурентоспроможності економіки та усуненню реальних загроз національній безпеці держави.

Література

1. Ринок праці сільської місцевості: стан та перспективи розвитку: матеріали круглого столу (4 грудня 2013р., м. Київ) / упоряд. І.Ф.Гнибіденко, Л.Г.Новаш. — К.: ІПК ДСЗУ, 2014 — С.5;
2. Ринок праці України у 2012 році. Аналітико-статистичний збірник. / Державний центр зайнятості Міністерства соціальної політики України /;
3. Земельний кодекс України, № 2768 — III, 25.10.2001, (із змінами);
4. Закон України «Про особисте селянське господарство», (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 29, ст. 232), (із змінами);
5. Закон України «Про фермерське господарство» (Відомості Верховної Ради України (ВВР, 2003), № 45, ст. 363), (із змінами);
6. Регулювання зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору України. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президентові України [електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/1107/>.

7. Регулювання зайнятості сільського населення в умовах реформування аграрного сектору України. Аналітична записка Національного інституту стратегічних досліджень при Президенті України [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1107>;

8. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка — К. : ННЦ ІАЕ, 2012. — С. 155;

9. Закон України «Про зайнятість населення» // Відомості Верховної Ради України — 2013, № 24;

10. Розвиток сільських територій України (1990-2010 роки): моногр./ М.К. Орлатий, І.Ф. Гнибіденко, І.М. Демчак та ін.; за ред. М.К. Орлатого. К.: НДІ «Укראгропромпродуктивність», 2012 р., С. 132 — 136.

Стаття надійшла до редакції 21.05.14р.